

**BANKLARDA SAMARADORLIKNI OSHIRISH
USULLARI VA REYTING TIZIMI**

*O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi
Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tinglovchisi
G‘afforov Ravshanjon Abduqayum o‘g‘li*

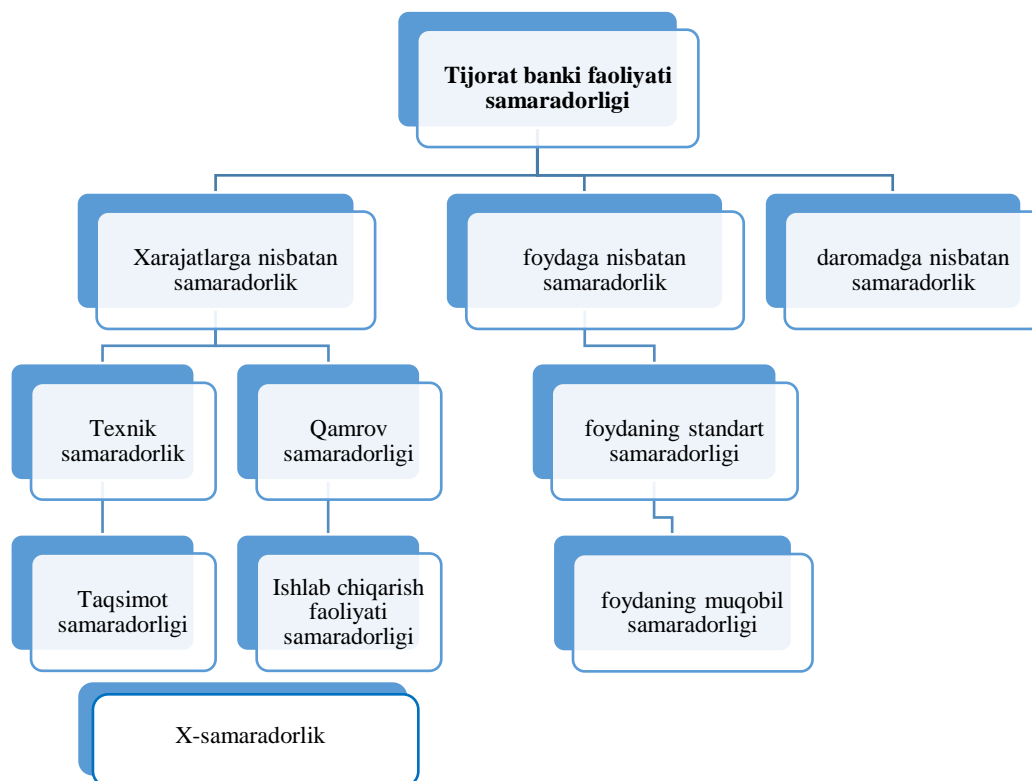
Annotatsiya: Mazkur maqolada respublikadagi banklar samaradorligini oshirish, jumladan, reyting tizimlari va ularni tashkil etishning ahamiyati to‘g‘risida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: bank, reyting tizimi, I.V.Klyuyev, R. Bashirov, taqsimot samaradorligi, K.V.Tolchin, samaradorlik.

Ingliz tilida “*performance*” atamasi mavjud (*o‘zbek tiliga tarjima qilinganda, xuddi shu samaradorlikni anglatadi*). Ushbu atama tijorat tashkilotining umumiy holatini, shu jumladan, erishilgan rivojlanish darajasini va uning kelajakdagi istiqbollari tavsiflovchi moliyaviy va moliyaviy bo‘lmagan parametrlarni anglatadi. I.V.Klyuyev o‘z ishida “samaradorlik” atamasi polisemantik tushuncha ya’ni faoliyatning turli jihatlarini aks ettiradi, deb haqli ravishda ta’kidlaydi:

- natija va xarajatlar;
- natija va maqsadlar;
- natija va ehtiyojlar;
- natija va qadriyatlar.

Boshqa ko‘plab olimlar, xususan, R. Bashirov “samaradorlik” tushunchasining ko‘p qirrali ekanligi to‘g‘risida shunga o‘xshash nuqtai nazarga ega. Ushbu muallif o‘z asarlarida tijorat banklari faoliyati samaradorligining keng tarqalgan tasnifini keltiradi (*1-rasm*).

1-rasm. Tijorat banki faoliyati samaradorligi tavsifi

Tijorat banki faoliyati samaradorligini aniqlashda ushbu konsepsiyaning ko‘p qirraliligi tufayli ham kredit tashkilotlarining samaradorligini tahlil qilish usullarining yagona tasnifi mavjud emas. Masalan, R.Bashirov bank samaradorligini tahlil qilishning barcha mavjud usullarini ikki guruhga birlashtirish mumkin deb hisoblaydi:

- tijorat banki faoliyatini baholash uchun an’anaviy bo‘lgan moliyaviy koeffitsientlarni hisoblash va tahlil qilishga asoslangan yondashuv;

- ekonometrik yondashuv ilmiy ishlarda qo‘llaniladi, ammo kredit tashkilotlari amaliyotida deyarli qo‘llanilmaydi. Bank faoliyati samaradorligini baholash, qoida tariqasida, bitta tijorat tashkilotining (*yoki umuman butun bank tizimining*) samaradorligi har bir bank faoliyati ko‘rsatkichlari (*masalan, xarajatlar, foyda va boshqalar*) qiymatlarining oldindan belgilangan samaradorlik chegarasiga yaqinligi asosida hisoblab chiqilgan qoidani qo‘llash orqali amalga oshiriladi. Ushbu qoida doirasida K.V.Tolchin¹ tijorat banklari samaradorligini baholashning parametrik va parametrik bo‘lmagan usullari mavjudligini ta’kidlaydi (*Data Envelopment Analysis (DEA), Free Disposal Hull (FDH)*). Rus adabiyotida yuqoridagi usullar F.T.Aleskerov va V.M.Solodkovning birgalikdagi ishlarida batafsil ko‘rib chiqilgan. Yuqorida muhokama qilingan yondashuvlarga muvofiq, o‘rganilayotgan kredit tashkilotlarining “samaradorlik indeksi” ma’lum bir bankning operatsion jarayonini tavsiflovchi nuqtaning berilgan samaradorlik chegarasidan masofa o‘lchovi bilan belgilanadi. Ushbu chegaraga mos keladigan tijorat banklari to‘liq samaralidir va qolgan kredit tashkilotlarining samarasizligi ularning belgilangan samaradorlik chegarasidan masofasi oshgani sayin ortib bormoqda. Bunday holda, ko‘rsatilgan indeks 0 dan 1 gacha bo‘lgan qiymatlarni qabul qilishi mumkin (*masalan, 0,88 indeksli tijorat banki 0,78 indeksiga ega bo‘lgan kredit tashkilotiga qaraganda samaraliroq bo‘ladi*). Tijorat bankining samaradorligining eng yuqori mezoni-bu olingan ko‘rsatkichning ilgari ma’lum bo‘lgan samaradorlik chegarasiga yaqinligi darajasi. Bunday chegarada tijorat banklari orasida moliyaviy natijalari ancha yuqori bo‘lgan, mamlakatning bank sektoridagi “liderlari” bo‘lishi mumkin. Bunday holda, yetakchining ko‘rsatkichlari (*masalan, Rossiya uchun bu Sberbank*) shartli chegara sifatida qabul qilinadi va boshqa kredit tashkilotlarini ushbu chegaradan ajratib turadigan masofa ularning samaradorligi (*yoki samarasizligi*) darajasini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, K.V.Tolchin “ushbu vositalar to‘plami ma’lum bir kredit tashkilotining yashirin zaxiralarini, ya’ni tijorat bankining faoliyatining o‘ziga xos shartlari doirasida samaradorligini oshirish uchun qanday qo‘shimcha imkoniyatlar mavjudligini aniq baholashga imkon beradi” deya ta’kidlaydi.

Hozirgi kunda ilmiy adabiyotlarda mamlakat iqtisodiyoti va bank sektorini o‘rganish uchun yetarli ma’lumotlar mavjud bo‘lib, moliyaviy holatni tahlil qilish, tijorat bankining samaradorligini, u erishgan natijalarning strategik maqsad va vazifalariga muvofiqligi nuqtai nazaridan baholashga asoslangan tizimli yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Bu esa xo‘jalik yurituvchi subyektlarning rivojlanishini o‘rganishning uslubiy asosi sifatida tizimli yondashuv, tijorat bankining faoliyatini bank biznesini rivojlantirish strategiyasiga, rahbariyat, aksiyadorlar, investorlar va boshqa o‘zaro bog‘liq guruhlarining manfaatlariga, shuningdek, olingan natijalarning (*moliyaviy va moliyaviy bo‘lmagan*) belgilangan maqsadlar, vazifalar va rivojlanish potentsialiga

¹ (*Stochastic Frontier Approach (SFA), DistributionFree Approach (DFA), Thick Frontier Approach (TFA)*)

muvofigligi nuqtai nazaridan chuqur har tomonlama tahlil qilishga imkon beradi. Obyektning tizimliliği asosan aloqalar va ularning tipologiyasi orqali aniqlanadi. Faqatgina aloqalar hodisani yaxlit, tizimli qiladi va uning xarakterini oldindan belgilaydi. Tijorat bankining samaradorligini baholashga tizimli yondashuv prinsipi ushbu obyektни o‘zaro bog‘liq bo‘lgan quyi tizimlar majmuasida murakkab, mustaqil va yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqishdan iborat. Shu bilan birga, tizimning barcha elementlari o‘rtasida tijorat bankining iqtisodiy holati va uning rivojlanish dinamikasini, uning rahbariyati tomonidan qabul qilingan boshqaruv qarorlarining samaradorligini, shuningdek, mamlakat bank tizimidagi o‘rni va rolini tavsiflovchi qat’iy deterministik gorizontaI-vertikal munosabatlar mavjud. Yaxlitlik prinsipi tijorat bankining boshlang‘ich iqtisodiy salohiyatini baholash nuqtai nazaridan samaradorlikni baholashda ifodalanadi, bu uning faoliyatining yakuniy natijalarini shakllantirishni va ularning rivojlanishning muayyan strategik maqsadlariga muvofigligini ta‘minlaydi. Tizimning xususiyatlari va aloqalarining xilma-xilligi, bir tomondan, unga ta‘sir etuvchi ko‘plab tashqi va ichki omillarni hisobga olgan holda tijorat banki faoliyati natijalariga integral baho berishga imkon beradigan tahlil metodologiyasini ishlab chiqish uchun zarur shartdir, boshqa tomondan, strategik maqsadlarga erishish uchun bank faoliyatining turli sohalarida iqtisodiy asoslangan rivojlanish dasturini shakllantirishga yordam beradi. I.V.Klyuyevning ishida ma‘lum bir algoritm asosida tijorat bankining samaradorligini tizimli baholash aniqlanadi. Yuqorida aytib o‘tilgan muallifning ta‘kidlashicha, *“Tijorat bankining samaradorligini baholashning tizimli konsepsiyasi tadqiqot obyekti va tahlil protseduralari to‘plamini yaxlit tizim sifatida taqdim etishni o‘z ichiga oladi; tijorat bankining natijalarini shakllantirishga ta‘sir qiluvchi omillar to‘plamini hisobga olish; tadqiqot obyekti faoliyatining tanlangan sifat-miqdoriy maqsadlari asosida tijorat banki faoliyati natijalari tizimini kompleks loyihalash yordamida tahlil qilish muammolarini hal qilish; tijorat banki faoliyati natijalari ko‘rsatkichlari tizimini ko‘p faktorli modellashtirish; strategik vazifalar va maqsadlarga erishishni baholashning ustuvorligi, tijorat bankining samaradorligini baholashning umumiy qabul qilingan ko‘rsatkichlaridan ustunligida aks etadi”*.

Yuqoridagilarga asoslanib, quyidagi takliflarni amalga oshirish mumkin:

- reyting tizimini va analitika bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlarda faoliyat yuritayotgan yuqori malakali tahlilchilarni oliy ta‘lim muassasalarida seminar treninglar va mahorat darslari o‘tishlari hamda yetuk kadrlar tayyorlashda ishtirok etishlari mexanizmini yo‘lga qo‘yish;

- tijorat banklari reytingini aniqlashning ilg‘or usullar hamda xorijiy tajriba amaliyotidan foydalangan holda mamlakatimizda qo‘llaniladigan samarali metodologiyani ishlab chiqish;

- reyting tuzish uchun zarur bo‘lgan yagona uslubiy ma‘lumotlar bazasini shakllantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Ключев И.В. Эффективность деятельности коммерческого банка и экономические интересы пользователей информации // Инновационное развитие экономики. 2012. № 6.
2. Колесникова В.И. Банковское дело. М.: Финансы и статистика, 2010.
3. Тавасиев А.М. Банковское дело: управление и технологии. М.: ЮНИТИДАНА, 2011.
4. Толчин К.В. Об оценке эффективности деятельности банков // Деньги и кредит. 2007. № 9.
5. Berger A.N., Hunter W.C., Timme S.G. The Efficiency of Financial Institutions: A Review and Preview of Research Past, Present, and Future // Journal of Banking and Finance. — 1993. — Vol. 17. — Issues 2—3.
6. Bajram U. R. Preimushhestva i nedostatki metodik ocenki finansovoj ustojchivosti kommercheskix bankov, Simvol nauki, 2016, pp. 135–140.
7. Egorkin E. A. Zarubezhny`e metodicheskie podxody`, primenyaemy`e dlya ocenki finansovoj ustojchivosti regional`noj bankovskoj sistemy`, Regional`ny`e problemy` preobrazovaniya e`konomiki, 2014, no 11, pp. 143–147.
8. Zharkovskaya E. P. Finansovy`j analiz deyatel`nosti kommercheskogo banka : uchebник. Moskva, OmegaL, 2010, 325 p.
9. Kashin A. V. Metodika analiza finansovy`x rezul`tatov deyatel`nosti kommercheskogo banka, E`konomicheskij potencial studenchestva v regional`noj e`konomie : materialy` XIII mezhvuzovskoj nauchno-prakticheskoy konferencii / pod nauch. red. N. L. Budaxinoy. Moskva, 2019.
10. Klaas Ya. A. Sravnitel`ny`j analiz zarubezhny`x metodik ocenki.
11. Ахматов Х.А., Дубова С.Е. Методика оценки эффективности деятельности многофилиального банка // Известия высших учебных заведений. Серия: Экономика, финансы и управление производством. 2012. № 03.
12. Баширов Р. Методы оценки и анализ эффективности деятельности коммерческих банков в регионах // Финансовая жизнь. 2011. № 4.
13. Баширов Р. Оценка эффективности деятельности коммерческих банков в регионах // РИСК: Ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. 2011. № 4.
14. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. М.: Изд-во Наука, 1973.
15. Алескерев Ф.Т., Солодков В.М. Анализ неоднородности развития и функционирования банковских систем // Доклад на XV Международном банковском конгрессе «Базельские рекомендации: подходы и реализация». СПб/, 2006. Июнь.